

Дејан Д. Антић

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Депарتمان за историју

e-mail: dejan.antic@filfak.ni.ac.rs

ДР МИЛАН ГАВРИЛОВИЋ КАО МИНИСТАР ВЕРА У ИЗБЕГЛИЧКИМ ВЛАДАМА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (1942-1943)

Апстракт: Побожност и оданост српској идеји сврстале су др Милана Гавриловића у ред оних припадника домаће политичке елите који су у тешким временима Другог светског рата отворено штитили интересе Српске православне цркве. Деловање др Милана Гавриловића, као министра вера у три избегличке југословенске владе, на пољу очувања Српске цркве у иностранству представља главни смер нашег истраживања. На основу необјављене архивске грађе похрањене у више фондова Архива Југославије, првенствено фонду емигрантске владе Краљевине Југославије, личном фонду др Милана Гавриловића као и збирци Саве Косановића, у раду су представљене активности др Гавриловића на оснивању нове парохије СПЦ у расејању и старању о епархији америчко-канадској. Рад доноси и податке о појави и деловању неканонске „Хрватске православне цркве“.

Кључне речи: Милан Гавриловић, Други светски рат, Краљевина Југославија, Српска православна црква, Хрватска православна црква.

Личност и верско утемељење др Милана Гавриловића

Др Милан Гавриловић је рођен 23. новембра 1882. године у Београду. Високо образовање стекао је на Правном факултету Универзитета у Београду, а докторирао на париском Правном факултету 1. јуна 1911. године. Одмах по завршеном школовању био је ангажован као практикант, затим писар, секретар, директор политичког одељења и саветник у министарству спољних послова. Службовао је у српској престоници, Лондону, Атини, Софији, Берлину и Риму. Пензионисан је 18. јула 1923. године.¹ Од наредне године до завођења личног режима краља Александра I Карађорђевића 6. јануара 1929. године, налазио се на позицији главног уредника листа *Политика*. Због неслагања са политиком личног режима и отворене опструкције власти коју је спроводила странка Савеза земљорадника, којој је припадао, био је приморан да препусти руководство листа и оде у интернацију, у унутрашњост земље.² Његова политичка рехабилитација озваничена је именовањем за првог југословенског посланика у Совјетском Савезу, 25. јуна

¹ Архив Југославије (у даљем тексту: АЈ), фонд 334, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије – Персонални одсек Управног одељења, фасцикла 145, јединица описа 468, Службени лист др Милана Гавриловића.

² Milojević 1982, 107 – 114; АЈ, фонд 14, Министарство унутрашњих послова Краљевине Југославије, фасцикла 21, јединица описа 48; Московљевић 2018, 71; Гавриловић 2015, 199 – 209.

1940. године.³ Међутим, оно што је по речима савременика разликовало др Гавриловића од остатка дипломатског и политичког миљеа у ком се кретао и стварао, није била ни блистава каријера, нити пад у немилост услед неодобравања државне политике, већ дубока приврженост Српској православној цркви.⁴ Чињеница да се одликовао несумњивом личном побожношћу присутна је у записима блиских сарадника и познаника.⁵ Свој утисак о Гавриловићевој посвећености вери, посредно је изразио и епископ Николај Велимировић, бодрећи др Гавриловића у једном кризном раздобљу речима: „Ипак тврдо верујем, да ће Вам помоћи свемогући Господ, коме сте Ви тако топло одани.“⁶

Након војног преврата извршеног 27. марта 1941. године⁷, састав нове пучистичке владе генерала Душана Симовића употпунио је и др Гавриловић, као министар без портфеља.⁸ Иако је совјетска влада отказала гостопримство југословенском посланику у периоду након капитулације краљевске војске под ударом здружених снага земаља сила Осовине, одлука је ускоро преиначена и он се вратио на дужност у потоњим месецима.⁹ Службу у СССР-у окончао је позив председника владе Симовића да се придружи колегама на заседањима владе у Лондону, што је и учинио новембра 1941. године. По доласку у престоницу Уједињеног Краљевства, бива сведок оставке владе под вођством генерала Симовића и узима учешће у формирању прве владе професора Слободана Јовановића у својству министра правде.¹⁰ Делокругу рада овог ресора припадала су и верска питања. Сам Гавриловић је наглашавао важност верског аспекта будући да се на званичним документима потписивао као „Министар Правде и Вера“. Обесхрабрен атмосфером беспопштедних лондонских међунационалних сукоба проузрокованих стањем у окупираној Југославији, а немоћан да нешто конкретно предузме, на седницама владе често је прибегавао тиховању и окретању бројаница у тренуцима када су се његове колеге препирале и због тога био назван „немом личношћу“.¹¹

Анализа статуса неканонске Хрватске православне цркве у међународном контексту

Такозвана „Хрватска православна црква“¹², настала је као пројекат осмишљен и спроведен на иницијативу високих војно-политичких кругова нацистичке Немачке у циљу пацификације устаничког покрета на просторима насељеним српским становништвом, које се услед усташке геноцидне политике налазило на ивици опстанка. Иако је предлог за оснивање ХПЦ потицао од немачких структура, руководство Независне Државе Хрватске¹³ свесрдно га је прихватило, са намером да замишљену цркву искористи као инструмент за асимилацију Срба, и уз то се пред међународном јавношћу ослободи

³ АЈ, фонд 334, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије – Протокол, фасцикла 697, јединица описа 2019, Агреман председника владе и краљевских намесника за др Милана Гарвиловића; АЈ, 334 – 145 – 468, Службени лист др Гавриловића, У. Пр. Пов 3194.

⁴ У даљем тексту: СПЦ.

⁵ Јовановић 2008, 174; Московљевић 2018, 499; Тошић 2001, 174 – 175; Поповић 1977, 90 – 91.

⁶ АЈ, фонд 859, др Милан Гавриловић, фасцикла 18, јединица описа 14, Писмо епископа Николаја Велимировића од 11. маја 1946. године.

⁷ Антић 2022, 162.

⁸ Николић 2008, 12 – 13.

⁹ Роровић 1988, 28; Животић 2016, 416 – 423.

¹⁰ Гавриловић 2015, 457 – 462; Николић 2008, 105 – 107;

¹¹ Јовановић 1993, 200.

¹² У даљем тексту: ХПЦ.

¹³ У даљем тексту: НДХ.

дискриминаторске репутације стечене прогоном и покрштавањем. ХПЦ је званично основана 7. априла 1942. године. Доношењем устава 5. јуна 1942. године и одабиром Гермогена (Максимова) припадника руске заграничне цркве за митрополита, формално је и довршено њено конституисање. Свети синод СПЦ недвосмислено је сматрао њен положај неканонским. Будући да је образована по диктату усташког поглавника Анте Павелића, илузорно је истицати да је била саставни део државног апарата.¹⁴ У домену црквених прилика на међународном плану, др Милан Гавриловић био је суочен са овим феноменом на почетку свог мандата, мада и поред најбоље воље на њега није могао непосредније утицати, већ је углавном помно пратио развој ситуације. Информисао се директно из хрватске штампе која му је достављана преко дипломатских представништва у неутралним земљама.¹⁵ Покушај самозваног митрополита Гермогена да преко Васељенске патријаршије издејствује признање ХПЦ у контакту са духовником руске колоније у Цариграду, архимандритом Серафимом Палајдом (или Паљадом), доживео је неуспех. Наиме, Палајди је понуђено епископско место у НДХ, уколико га рукоположи васељенски патријарх, што би означило посредно признање.¹⁶ Из телеграма југословенског генералног конзула у Цариграду од 27. новембра 1942. године упућеног министру, сазнајемо позадину дешавања. Наиме, архимандрит Серафим који је био југословенски држављанин, својевољно се запутио у конзулат и саопштио шта му је понуђено. Хрватски аташе за штампу му је уручио писмо митрополита Гермогена у коме га моли да прими једно од упражњених владичанских места. Међутим, архимандрит Серафим се није одазвао позиву. Његова оданост СПЦ датирала је из времена када је похађао српске школе. Помогло је и то што је на препоруку патријарха српског именован за управника руских цркава у Цариграду. Архимандрит је такође уступио копију поменутог писма југословенском конзулу.¹⁷ Др Гавриловић је пропратио овај гест закључком: „Молим захвалите архимандриту Серафиму на потпуно исправном држању. Препис писма митрополита Гермогена пошаљите првом поштом.“¹⁸

Формирање ХПЦ са еклесиолошког становишта убедљиво је разобличио тадашњи старешина епархије америчко-канадске, епископ Дионисије Миливојевић у меморандumu на енглеском језику објављеном 19. децембра 1942. године и предатом на увид министру вера.¹⁹ Питање положаја ХПЦ у међународном контексту од тог момента бива маргинализовано, а пажњу др Гавриловића обустављају виталније потребе црквеног карактера.

Оснивање православне црквеношколске општине Св. Саве у Лондону

Измештањем седишта југословенске емигрантске владе са Блиског истока у Лондон 21. јуна 1941. године,²⁰ указала се потреба за организацијом црквеног живота новодошћих православних Срба у престоници британске империје. На захтев председника владе генерала Душана Симовића да се влади стави на располагање један православни свештеник, епископ америчко-канадски Дионисије Миливојевић, одговорио је тако што

¹⁴ Слијепчевић 2002, 91 – 103; Стојановић, Ломпар 2019, 35 – 41.

¹⁵ АЈ, фонд 103, Емигрантска влада Краљевине Југославије 1941 – 1945, фасцикла 92, јединица описа 357, Примерак листа *Хрватски народ* од 6. јуна 1942. године.

¹⁶ Стојановић, Ломпар 2019, 48.

¹⁷ АЈ, 103 – 93 – 360, Парафраза, телеграм Пов. бр. 458 од 27. новембра 1942. године.

¹⁸ АЈ, 103 – 93 – 360, Пов. Бр. 179.

¹⁹ АЈ, 103 – 93 – 360, Memorandum: The Quizling-created „Croatian Orthodox Church“; Стојановић, Ломпар 2019, 49 – 50.

²⁰ Глигоријевић 2001, 14; Ђуретић 1983, 16 – 25.

је за службу у Лондону одредио свог архијерејског заменика за Канаду, протојереја Живојина Ристановића, о чему је известио генерала 25. децембра 1941. године.²¹ Протојереј Ристановић рођен је 29. јануара 1897. године у Сењском руднику (срез парафински). Школовао се на богословији Св. Саве (руска семинарија).²² Након смене генерала Симоновића, нови председник владе професор Слободан Јовановић, предложио је министарском савету да се протојереј Ристановић доведе из Америке, те да му се додели плата еквивалентна плати саветника посланства.²³ Ипак, апел старог професора прошао је незапажено. Као неупоредиво енергичнији показао се др Милан Гавриловић. Он је инсистирао да се у Лондон доведу два православна свештеника, Ристановић и један из окупиране Југославије. Због тога је дошао у сукоб са хрватским колегама на министарској седници 20. фебруара 1942. године. Министри Крњевић и Шутеј, замерали су епископу Дионисију (самим тим и протојереју Ристановићу) гласноговорништво по питању погрома над српским живљем у Босни. Др Гавриловић је третирао довођење свештеника као лично питање, тежећи да га оживотвори на сопствену одговорност.²⁴ У томе је и успео, иако половично, приставши привремено на условљавање министра Милана Грола, да се други свештеник доведе накнадно, само уколико протојереју Ристановићу доцније буде неопходна помоћ.²⁵ Истог датума када је одржана седница, поручено је посланству у Вашингтону да протојереју Ристановићу изрази визу, снабде га новцем за путне трошкове и уведе у нову дужност. Осим тога, министар Гавриловић је затражио и да му епископ Дионисије поднесе темељан извештај о стању СПЦ у Сједињеним Америчким Државама и списак свих свештеника епархије америчко-канадске са детаљним биографским подацима.²⁶

Протојереј Живојин Ристановић формално је ступио на дужност 25. априла 1942. године, а хонорар који му је одобрен износио је 125 енглеских фунти.²⁷ Смисао доласка свештеника у Лондон сумирао је најбоље сам епископ Дионисије речима: „Његова би дужност била да у име наше Цркве направи везу са Англиканском епископалном црквом у Енглеској, да проповеда по њиховим храмовима и да врши потребна богослужења на нашем језику.“²⁸ Трећег јула 1942. године, одржана је оснивачка скупштина српске православне црквеношколске општине Св. Саве у Лондону. Чланови управе и свештеник обрадили су се 6. августа 1942. године министру Гавриловићу са молбом да се постављење протојереја Ристановића правно регулише и дефинитивно одобре правила црквеношколске општине.²⁹ Наиме, нацрт правила био је по жељи министра састављен још пре формалног оснивања црквеношколске општине.³⁰ У наредном писму, послатом истог дана, управа и чланови одбора подробније су реферисали своје потешкоће. Прва се тичала недостатка адекватног објекта за потребе храма. Као најпогоднија узета је у разматрање понуда принцезе Романовске-Павловске, да пространа зграда у њеном власништву без

²¹ АЈ, 103 – 93 – 359, Писмо епископа Дионисија Миливојевића Душану Симоновићу од 25. децембра 1941. године.

²² АЈ, фонд 83, Збирка Сава Косановић, фасцикла 2, јединица описа 19, Картотека чланова Владе и њихових најближих.

²³ АЈ, 103 – 93 – 359, Слободан Јовановић министарском савету, 3. јануар 1942. године.

²⁴ Groj 1990, 115.

²⁵ АЈ, 103 – 93 – 360, Бр. 2.

²⁶ АЈ, 103 – 93 – 359, Бр. 10.

²⁷ Rijevar, Jončić 2004, 111.

²⁸ АЈ, 103 – 93 – 359, Писмо епископа Дионисија Миливојевића Слободану Јовановићу од 29. јануара 1942. године.

²⁹ АЈ, 103 – 93 – 359.

³⁰ АЈ, 103 – 92 – 355, Нацрт правила црквеношколске општине од 20. маја 1942. године.

новчане накнаде буде стављена у функцију православне цркве. Понуда је била више него привлачна, с обзиром да су се просторије налазиле у делу града где су били сконцентрирани махом сви припадници југословенске колоније, уз то у оквиру објекта било је довољно просторија за смештај школе, парохијског стана и канцеларије. Од министра је тражено да се постара за материјалне издатке: закуп, набавку намештаја, одржавање зграде и послугу.³¹ У међувремену, за потребе богослужења коришћена је грчка црква у Лондону. На дан рођења краља Петра II Карађорђевића, 6. септембра 1942. године, одржано је благодарење, где је дошло до сцене илустративне за сагледавање стања духова унутар црквеношколске општине. Један од присутних српских министара је о томе је посведочио на следећи начин: „Прота је одржао пригодан говор и овом приликом помињао клање Срба од стране усташа. На свршетку благодарења, прота је изашао из олтара са великим златним крстом у руци и пошто је изговорио прописане молитве, пошао је према краљу и краљ је са братом пољубио крст. Прота је држао крст и чекао да и чланови владе приђу и целивају. Председник Слободан приђе и целива и неки од нас министара, али остали министри, нарочито Хрвати и Словенци, не хтедоше да приђу и пољубе, а прота је држао крст и чекао, те то испале као нека демонстрација, што паде у очи свету у цркви. То је био протест према проти што је поменуо у свом говору клање Срба од стране усташа.“³² Поводом прославе дана уједињења југословенске државе, 1. децембра 1942. године, уследила је проповед којом су Срби позвани на освету, што је изазвало бурно негодовање хрватских министара.³³

Другог јануара 1943. године дошло је до оставке прве и образовања друге владе Слободана Јовановића у чијем саставу је др Гавриловић задржао исте ресоре.³⁴ Већ 14. јануара 1943. године, др Гавриловић је обновио своју иницијативу за довођење другог свештеника у Лондон. О презапослености протојереја Ристановића и нужности да му се помогне наводио је: „Он је све више отсутан из Лондона – досада је одржао низ проповеди већим делом у катедралама англиканске цркве, а позван је већ сада за велики низ нових проповеди тако да је у апсолутној немогућности служити и у српској православној цркви Светога Саве у Лондону. Проповеди се држе недељом, било у Лондону, било у унутрашњости и већ досада се дешавало да се није могло одржати богослужење у српској цркви. Уз то и за само богослужење у српској православној цркви овде у Лондону потребан је још један свештеник који би проти г. Ж. Ристановићу помагао. Зато је Министарству Правде част умолити Финансиски Комитет да изволи решити да се из Сједињених Америчких Држава позове у Лондон по овоме послу синђел г. Фирмилијан ОЦОКОЉИЋ из Детроита и да се г. ОЦОКОЉИЋУ одреди месечна плата у износу фунти 70.“³⁵

Предлог министра вера испрва је одбијен од финансијског одбора.³⁶ Чини се да је превагнуо утицај министра финансија, Јураја Шутеја, који је увелико испољавао огорчење тематиком проповеди протојереја Ристановића. Упркос томе, др Гавриловић је истрајао на задатом курсу, успевши да отклони прикривену саботажу извесних колега на седници министарског савета 10. фебруара 1943. године.³⁷ Управо тих дана одобрени су расходи за закуп зграде црквеношколске општине и редовна помоћ од 60 фунти

³¹ АЈ, 103 – 93 – 359, Чланови одбора министру правде, 6. август 1942. године.

³² Трифуновић 1998, 151.

³³ Grol 1990, 241.

³⁴ Krizman 1981, 509 – 510; Николић 2008, 107 – 109.

³⁵ АЈ, 103 – 93 – 360, Бр. 2.

³⁶ Pijevac, Jončić 2004, 284.

³⁷ Исто, 296.

месечно.³⁸ Из дипломатског представништва у Вашингтону поручено је 19. априла 1943. године да је епископ Дионисије поставио протосинђела Оцокољића за помоћника протојереја Ристановића. Његово приспеће у Велику Британију планирано је после ускршњих празника.³⁹ У фази ишчекивања новог свештеника, искрсло је питање покретања црквеног гласника. Сврха листа била је да енглеску јавност упозна са положајем СПЦ и српског народа уопште. Процедура је налагала да се затражи допуштење британског министарства за информације. Но, с обзиром да је потребна дозвола ускраћена, под изговором да се због „велике оскудице у хартији“, не може препоручити штампање листа, управа црквеношколске општине замолила је др Гавриловића да интервенише код надлежних британских инстанци.⁴⁰ У архиви министарства правде налази се први примерак гласника, штампан без дозволе.⁴¹ Ургенцију министра вера, председник црквеношколске општине Св. Саве, затражио је поново 24. маја 1943. године зарад што бржег пристизања о. Фирмилијана, који је био спреман да се одмах упуту на прекоокеански пут.⁴² Свеједно, протосинђел Оцокољић био је приморан да чека да му британска амбасада у Вашингтону одобри визу, што се није остварило ни до 12. јуна 1943. године, када је изнова затражено посредство др Гавриловића.⁴³ Судбоносни догађаји попут оставке друге владе Слободана Јовановића и ступања владе Милоша Трифуновића на међународну дипломатску позорницу, одиграли су се 26. јуна 1943. године. Др Милан Гавриловић пристао је да и у влади М. Трифуновића под својом ингеренцијом задржи министарство правде.⁴⁴ Два дана касније, приликом прославе Видовдана, 28. јуна 1943. године, са амвона се могла чути неодмерена реторика протојереја Ристановића. Садржај беседе не можемо тачно утврдити, имајући у виду да је чак и др Гавриловић у својим дневничким забелешкама окатегорисао говор као претеран, можемо само да наслутимо како је звучао остатку савременика.⁴⁵ Коначно, 9. августа 1943. године, протојереј Живојин Ристановић, известио је др Гавриловића да је протосинђел Фирмилијан Оцокољић стигао у Лондон, 5. августа текуће године, молећи да му се регулишу припадности, почевши од 1. јуна 1943. године, када је разрешен дужности пароха у Детроиту.⁴⁶ Десетог августа, влада Милоша Трифуновића поднела је оставку монарху.⁴⁷ Од тада, др Милан Гавриловић остаје без директног упућа на верска питања, којима ће се надаље бавити искључиво као приватно лице и парохијанин.

Старање о епархији америчко-канадској

Епархија америчко-канадска била је у раздобљу Другог светског рата једина епархија СПЦ незахваћена ратним вихором. Налазила се под руководством епископа Дионисија Миливојевића од 8. децембра 1938. године. Страдања поробљене јерархије и

³⁸ АЈ, 103 – 93 – 360, Бр. 19.

³⁹ АЈ, 103 – 93 – 360, Парафраза, Пов. бр. 208.

⁴⁰ АЈ, 103 – 93 – 360, Председник црквеношколске општине Б. Пепић др Милану Гавриловићу, 8. мај 1943. године.

⁴¹ АЈ, 103 – 93 – 360, *Serbian Orthodox Church Herald*.

⁴² АЈ, 103 – 93 – 360, Председник црквеношколске општине Б. Пепић др Милану Гавриловићу, 24. мај 1943. године.

⁴³ АЈ, 103 – 93 – 360, Парафраза, Пов. бр. 374.

⁴⁴ Николић 2008, 193 – 194.

⁴⁵ Гавриловић 2013, 202.

⁴⁶ АЈ, 103 – 93 – 360, Протојереј-ставрофор Живојин Ристановић, старешина цркве Св. Саве др Милану Гавриловићу, 9. август 1943. године.

⁴⁷ Petranović 1981, 200 – 201; Трифуновић 1998, 219 – 221.

верног народа у отаџбини, архијереј, клир и српски део исељеништва осећали су као рану на сопственом организму, улажући завидне напоре да допринесу очувању цркве и народа у целини.⁴⁸ Увидом у кореспонденцију између епископа Дионисија и представника краљевске владе, стиче се утисак о незавидној материјалној позицији у коју је доспела епархија америчко-канадска. Председник владе и ресорни министар били су обавештени 24. јануара 1942. године, да је епископ Дионисије молио да се епархији поново одобри субвенција од 700 долара, чија је исплата обустављена по избијању рата априла претходне године. Назначена средства епископ је користио тако што је сваком свештенику исплаћивао по 20 долара месечно. На тај начин, тежио је да оскудно плаћено свештенство барем унеколико лиши зависности од црквених општина и потчини сопственој вољи.⁴⁹ Др Милан Гавриловић је 28. априла 1942. године преко посланства у Вашингтону поручио епископу да ће настојати да се дотирање 700 долара продужи. Уз то, интересовала га је могућност оснивања богословије у Америци (потенцијални број ђака и месечни издаци).⁵⁰ Једанаестог марта 1942. године, епископ Дионисије испоставио је влади опсежан извештај о стању српске православне епархије за Америку и Канаду. Материјали достављени министру указивали су на тешко стање у којем се налазила епархија. Наиме, на основу штурих статистика процењивало се да на територији Сједињених Држава обитава око 150.000 Срба, расутих широм непрегледних пространа. Зарад непознавања грчкој језика, српски народ се присајединио руским заједницама и са њима градио цркве. Непостојање уређене црквене организације довело је до тога да српске свештенике на чисто српским парохијама рукополажу руски епископи. По завршетку Првог светског рата, основана је епархија америчко-канадска, а на њеном челу су се смењивали епископи: Николај Велимировић, Мардарије Ускоковић, Иринеј Ђорђевић, Дамаскин Грданички и Дионисије Миливојевић. Од 44 постојећа храма, 6 са руском већином признавало је надлежност руског епископа. Интеграцију српских колонија и црквеношколских општина, са средиштем у манастиру Св. Саве у Либертивилу наомак Чикага, отежавале су огромне раздаљине, зато и не изненађује податак да неке од засебних српски епископ до тада није ни посетио.

Поред задужености и нерентабилности епархијских посета, епископ је посебно издвојио egzистенцијалну угроженост 35 свештеника под његовим старањем. Иако у канонском јединству са српском патријаршијом у Београду, клир епархије америчко-канадске није уживао исте привилегије као свештенство у земљи. Почевши од редовних примања, осигурања и пензија, због чега је био принуђен да се упоредо са својим примарним занимањем бави неким додатним послом.⁵¹ Епископ Дионисије је молио пред меродавним министрима и да се на подручју његове епархије организује богословска школа.⁵² Деветог октобра исте године, поново је актуелизовао питање богословије и

⁴⁸ Слијепчевић 2002, 348 – 350.

⁴⁹ АЈ, 103 – 93 – 359, Пов. Бр. 90 /XV/ 42.

⁵⁰ АЈ, 103 – 93 – 359, Бр. 25.

⁵¹ АЈ, 103 – 93 – 359, Извештај епископа Дионисија од 11. марта 1942. године, 1 – 6.

⁵² „Краљевска Југословенска влада зна у каквом се ужасном стању налази Српска Православна Црква у Југославији. Можда нема ни половину њезинога свештенства? Зар не би били дужни као једини Српски Православни Епископ у слободи да учинимо све што можемо, па да, например, отворимо какву привремену богословску школу овде, у Манастиру, као што имају и Грци и Руси у Америци? Из ове школе могло би се помоћи нашој Цркви у Домовини. Ми би за школу имали наставничко особље и зграду али немамо средстава за издржавање. Да ли би Краљевска Влада што год могла на ово жртвовати? Таква школа постојала је прошлога Светског рата у Енглеској која је Српској Цркви била од велике помоћи. Ова би школа решила и наш унутрашњи – епархијски просветни проблем. Са чиме ће се ова Епархија одужити својој Матери Цркви на крсту разапетој? Зар

поднео др Гавриловићу опширан реферат, који је поред већ предочених података обухватао једну нову молбу. Радило се о јединственој прилици за куповину импозантне зграде Америчке Епископалне Цркве у центру Њујорка. Епископ је алудирао на вишеструку корист која би произашла из куповине (у спектру односа са Америчком Епископалном Црквом и пласирања у високо америчко друштво). Грандиозни комплекс који је обухватала црква у Њујорку нуђен је на продају за свега 30.000 долара, мада је судећи по речима епископа Дионисија вредео много више. Поводом осталих трошкова епископ је изнео сумарни предрачун. Реконструкција постојећих објеката у циљу оснивања интерната процењивана је на 30.000 долара. Уз то, тражено је да се постојећа дотација од 700 долара повећа на 1.500 месечно, односно 18.000 долара годишње. Свеукупно тражено је 100.000 долара помоћи за епархију у виду кредита, који би евентуално био отплаћен после рата у аранжману са патријаршијом у Београду.⁵³

На извештај из октобра 1942. године, епископ се надовезао представком послатом др Гавриловићу 18. јуна 1943. године. Акценат је био на оснивању богословске школе, међутим не у Њујорку, већ у манастиру Св. Саве у Либертивилу, који је у међувремену оспособљен за пријем ученика. Главни проблем представљале су финансије. Епархија није имала средстава да плаћа предвиђени наставни кадар, за шта је било неопходно минимум 10.800 долара годишње.⁵⁴

На основу последњег писменог обраћања епископа Дионисија др Гавриловићу 12. јануара 1943. године, можемо поуздано закључити да до тада потраживана средства нису одобрена. Епископ је саставио тираду о децениској планској секуларизацији и запостављању СПЦ у Краљевини Југославији, насупрот стању у предратној Краљевини Србији, са тежњом да искаже оправданост раније потраживане суме. Помињао је материјално обештећење цркве од стране државе, уговорено уочи Другог светског рата (цифру од 1. 200. 000 000 динара). На име тог дуга, очекивана је исплата 100.000 долара или бар неодложно уступање 30.000 долара потребних за недавно купљену цркву у Њујорку.⁵⁵ Прецизан одговор др Гавриловића на молбе не постоји у архиви министарства правде. Поред исполнене иницијативе за оснивање богословије, разумно је претпоставити да др Милан Гавриловић није био у могућности да пред својим колегама избори додатне издатке, нарочито када се узме у обзир да су вапаји архијереја америчко-канадске епархије уследили у периоду када су српски министри осведочени као пријатељи СПЦ допали у немилост суверена и енглеских домаћина, оптерећени питањем краљеве женидбе, намераваним избацивањем генерала Драгољуба Михаиловића из састава владе и легализацијом партизанског покрета.⁵⁶ Оставком владе Милоша Трифуновића, 10. августа 1943. године, престаје мандат др Гавриловића, али прави преокрет настаје 1. јуна 1944. године, када чиновничку владу др Божидара Пурића смењује влада Ивана Шубашића, од које се

она није дужна да јој врати барем једним бројем свештеника за опустеле и порушене цркве и манастире њезине и за она безбројна згаришта из којих поново треба да запламти ватра, она српска ватра, светосавска и југословенска којом смо сви ми напајани кроз векове? А са чиме? А како? Дајте нам могућности да бар на овом Континенту створимо своју солидну духовну базу а то ће се домовини Југославији стоструко вратити.“ АЈ, 103 – 93 – 359, Извештај епископа Дионисија од 11. марта 1942. године, 7 – 8.

⁵³ АЈ, 103 – 93 – 359, Епископ Дионисије др Милану Гавриловићу, копија акта послата Слободану Јовановићу, 9. октобар 1942. године, 1 – 5.

⁵⁴ АЈ, 103 – 93 – 360, Представка епископа Дионисија Миливојевића од 18. јуна 1943. године, I – IV.

⁵⁵ АЈ, 103 – 93 – 360, Епископ Дионисије Миливојевић др Милану Гавриловићу, 12. јануар 1943. године, 1 – 4.

⁵⁶ Павловић 2002, 136 – 138; Глигоријевић 2001, 45 – 71.

није могла очекивати благодатност према СПЦ.⁵⁷ У предлогу буџета министарства правде и вера за 1944. годину, нема трага о ванредним расходима за потребе цркве. Евидентирани су само трошкови за плату епископа и секретара епархије и помоћ свештеницима и њиховим удовицама, што пак доказује да је минорног помака у финансирању било.⁵⁸

Закључак

Лична побожност и приврженост СПЦ, сврставале су др Милана Гавриловића у скуп малобројних припадника српске политичке елите истински посвећених вери, што се несумњиво одразило на његову пожртвованост и такт приликом решавања изазова скопчаних са црквеном проблематиком. Као чиновник хетерогене обездржављене емигрантске администрације, имао је неједнаку могућност да утиче на одређена питања из сфере верских послова. У неким случајевима (међународни статус ХПЦ), могао је углавном проучавати, примати к знању и парафирати акта, док је на друге (оснивање парохије у Лондону) пресудно утицао. Расплет материјалног збрињавања епархије америчко-канадске није имао пожељан епилог, међутим, предусретљивост према епархији и епископу оставила је дубоког трага и отворила пут послератној сарадњи. Др Гавриловић и епископ Дионисије Миливојевић обрели су се као суоснивачи у оквиру исте емигрантске политичке организације, чији је циљ био одбрана српских интереса (Српски национални одбор).⁵⁹ Колико год на моменте можда делују ефемерно са објективне временске дистанце, стремљења др Милана Гавриловића да помогне СПЦ у једном кризном историјском периоду какав је за њу неминовно био Други светски рат, мишљења смо да свакако заслужују пажњу и представљају вредан прилог за истраживање развоја српске цркве у расејању.

Необјављени извори

Архив Југославије:

Фонд 14, Министарство унутрашњих послова Краљевине Југославије.

Фонд 83, Збирка Сава Косановић.

Фонд 103, Емигрантска влада Краљевине Југославије 1941 – 1945.

Фонд 334, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије

Персонални одсек Управног одељења

Протокол

Фонд 859, др Милан Гавриловић.

Објављени извори

Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941 – 1943, Dokumenti, priredio Bogdan Krizman. Beograd – Zagreb: Arhiv Jugoslavije, Globus, 1981.

Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943 – 1945, Dokumenti, priredio Branko Petranović. Beograd – Zagreb: Arhiv Jugoslavije, Globus, 1981.

⁵⁷ Petranović 1981, 330 – 331.

⁵⁸ AJ, 103 – 93 – 360, Предлог буџета министарства правде и вера, 30. новембар 1943. године.

⁵⁹ AJ, фонд 859, др Милан Гавриловић, фасцикла 30, јединица описа 10, Новине *Слобода – Liberty*, четвртак 1. септембар 1960. године, 9 – 10.

Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1941 – 1945, priredili Komnen Pijevac i Dušan Jončić. Beograd: Arhiv Srbije i Crne Gore, Javno preduzeće Službeni list SCG, 2004.

Дневници/мемоари

Гавриловић, Милан (2013). *Лондонски дневник*, приредили Алекса и Косара Гавриловић. Београд: Жагор.

Гавриловић, Милан (2015). *Народни пут: Одабрани списи*, приредила Ана Селић. Нови Сад: Балканија.

Grol, Milan (1990). *Londonski dnevnik*. Beograd: Filip Višnjić.

Јовановић, Драгољуб (2008). *Медаљони*, Књига друга, приредили др Надежда Јовановић, Горан Бабић, Слободан Гавриловић. Београд: Службени гласник.

Milojević, Predrag (1982). *O ljudima i čudima*. Beograd: Narodna knjiga.

Московљевић, Милош (2018). *Дневник 1916 – 1968*. Књига трећа, приредио др Момчило Исић. Београд: Институт за новију историју Србије, Византија.

Поповић, Ружица (1977). „Дружила“ сам се са чика Миланом Гавриловићем. Гласник Српског историјско-културног друштва „Његош“, свеска тридесет осма – јуни 1977. Чикаго: Гласник Српског историјско-културног друштва „Његош“ у Америци.

Слободан Јовановић у емиграцији (1993). *Разговори и записи*, приредио Коста Ст. Павловић. Београд: Службени лист СРЈ, Досије.

Tošić, Desimir (2001). *O ljudima: Eseji, zapisi, sećanja*. Beograd: S. Mašić.

Трифунровић, Милош (1998). *Емигрантске успомене*. Земун: ЗИПС.

Литература

Антић, Дејан (2022). „Априлски рат 1941. године у бугарском листу Мир“. *Лесковачки зборник*, 62: 162 – 173.

Глигоријевић, Бранислав (2001). *Краљ Петар II Карађорђевић у вртлогу британске политике или Како је укинута монархија у Југославији*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ђурећ, Veselin (1983). *Vlada na bespuću*. Beograd: Narodna knjiga, IRO Svetozar Marković.

Животић, Александар (2016). *Југословенско-совјетски односи 1939 – 1941 године*. Београд: Филип Вишњић.

Николић, Коста (2008). *Владе Краљевине Југославије у Другом светском рату 1941 – 1945*. Београд: Институт за савремену историју.

Павловић, Коста (2002). *Женидба краља Петра Другог према британским документима*. Београд: Откровење.

Popović, Nikola B. (1988). *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u drugom svetskom ratu (1941 – 1945)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.

Слијепчевић, Ђоко (2002). *Историја Српске православне цркве*, Књига трећа. Београд: ЈРЈ.

Стојановић Александар, Ломпар Растко (2019). „Ангажман Независне Државе Хрватске на међународном признању Хрватске православне цркве 1942 – 1944.“. *Токови историје*, 2: 35 – 58.

**DR MILAN GAVRILOVIĆ AS MINISTER OF RELIGIOUS AFFAIRS
IN THE EXILED GOVERNMENTS OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA
(1942-1943)**

Piety and loyalty to the Serbian idea reaffirmed Dr Milan Gavrilović as one of the members of the domestic political elite who openly protected interests of the Serbian Orthodox Church during the trying times of World War II. The work of Dr Milan Gavrilović, who acted as the minister of religion in three exiled Yugoslav governments, on preserving the Serbian Church abroad presents the main direction of our research. Based on the unpublished archival material, which is stored in multiple fonds of the Archives of Yugoslavia, primarily in the fonds of the émigré government-in-exile of the Kingdom of Yugoslavia, as well as Dr Milan Gavrilović's personal fonds and Sava Kosanović's collection, this paper presents Dr Gavrilović's activities on founding a new parish of the Serbian Orthodox Church abroad and taking care of the American-Canadian Eparchy. The paper also discloses certain data about the emergence and work of the non-canonical "Croatian Orthodox Church".